



1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 6
(17807)

2010 чылдың
январь 21,
четверг

Садар өртөө
5 рубль.

e-mail: shyntuva@mail.ru

рим МОНГУШ

АЖЫЛ-ИШЧИ КОЖУУН

• Амыдыралчы, шыдамыккай болгаш ажылгыр, кержээ чоннуң чурту
болур Мөңгүн-Тайгадан репортаж •

Эрткен неделяның төңчүзүндө Мөңгүн-Тайга уунуң Кызыл-Хая сумузунуң “Мөген-Бүрен” ККБ-баазазына кидис, ватин, сукно кылыр биче чээлдиг бүдүрүлгениң база ол ышкаш лапша ыглары, тыва чемпер аймаан бүдүрер цехтерниң ырлыг ажыдышыккынынга ук ажыл-агыйның экциязы бисти база чалаан.

убликаның девискээри-нуу-барыын чүгүндөң кыдыкы кожуунуң Хая суурже бис январь кезээинде 7 шак үезиниң Көдээ ажыл-агыйның болгаш ТР-ниң малзиниң хайгаарал албачаа «УАЗ» маркалыг, “таблетка” деп адаарынага яамының тускайг специалистери-биле ытаныштывыс. инаның чаазы-ла биске-кежик болду, чүге дизе йдус ол кержээ болгаштын чеже-даа соок болза, орук дургаар пассадоңмай, машинаның иның чылыгына кижичылыгып, удумзурап ордувус. Өвүрнүң төвү йтыга каш-ла километр чыткаш, барыын талагүн-Тайганың девискее машинавыс ээпти. ар-берт дагларлыг, тай-

га-таскылдарлыг, хая-даштарлыг, чамдыкта оруктуң ужу-кыдында ийи-чаңгыс теректерлиг, дыттарлыг орук-биле бис караңгы дүне оожум чылбыртпышаан, барыын чүкче ханылап, ырап бар-ла чыдыр бис. Дүмбей караңгы чер-девискээрни машинавыстың сайгылгааннарының херелдери даш ханалар ышкаш кадыр хаяларны чырыдып каап, бүзүрелдиг “таблеткавыс” бедик черлерден арай сезинген-даа чүве дег, оожум “соястап” чоруп-ла олур. Орукка чоруп олурувуста-ла хат-шуурган күштелип, хар дүвүлөвишаан хевээр. Чамдык оруктарга машина хөртүкке дүжүп, аай-дедир шимчеп чадап-даа турду. Машинага чораан эш-оорум болгаш даргалар шак мындыг улуг хар Мөңгүн-Тайгага ийи чыл улай чаап турарын чугаалажып чордулар. Кожуунуң төвү болур Мугур-Аксы суурга бис даңгаар



Мугур-Аксы – Кызыл-Хая аразы-биле орук кончуг берге болган.

эртен 5 шак үезинде четтивис. Барган дораан-на кожуунуң мал аарыглары-биле демисежир станцияның бажыңына ийи-үш оруннарга чыдыпкаш, 8 шакка чедир хензиг када кумкыннып алыр аргалыг болдус.

Кыштаглаашкын болгаш онзагай политиктиг чыл хуралдың кол айтырыглары болган

Эртенгиңиң 9 шак үезинде кожуунуң чагырга бажыңының хуралдаар залына ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-

чем яамызының сайыды Валентин Енданның, оң чөвүлекчи Макара Саттың, яамының специалистериниң, кожуун чагырыкчызы Алексей Очурнуң болгаш кожуун иштинде шалыккын ажыл-иштиг көдээ ажыл-агыйларның харысалгалыг даргаларының, ажылчыннарының болгаш хуу малчыннарының киржилгези-биле ажылчын хурал болган.

Хуралга сайыт баштайында сос ап, ажылчын болуктуң суртакчылап келгенин кысказы-биле тайылбырлап берген. Ол үнүп келген чаа 2010 чылда кандыг сорулгалыг ажылдаарын, малчын кижичүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазынга

болгаш ажыл-ижинге тургустунуп келген нарын-берге айтырыгларын кандыг арга-биле шиитпирлээрин чугаалашкан. Мөңгүн-Тайгага ажылчын болуктуң келген эң кол сорулгалы — “Мөген-Бүрен” ККБ-ниң баазазына кидис кылыр цехтиң беле-белен эвесин хынаары, ук ажыл-агыйның иштинге тыва аш-чем, лапша кылыр биче хевирлиг бүдүрүлгениң ажылын сонургаары болгаш кожуунуң бо берге кышты кайы хире ажып эртип турары, чоокпулап кел чыдар хой оолдаашкынынга кайы хире деңселде белеткенип алганы дээш, оон-даа өске айтырыгларны сайгарган. “Силерниң амыдырал-чурттап олурар чуртуңарга чедип алыры безин аажок нарын-берге, орук-чири-биле кадыг-дошкун, кезээде хат-шуурганныг, ырак-узак оран-девискээрге чурттап олурарыңарны бээр кел чыткаш боттарывыс көргөш, шынап-ла, маадырлыг улустуң чурту-дур — деп, чугаалажып чордувус ийин, эргим мөңгүн-тайгажылар, амыдыралга эрес-дидим, шыдамыккай чорууңар дээш, черге чедир мөгөөр-дир бис” — дей, Валентин Иванович чугаалады.

(Уланчызы 2-ги арында).

Кыштаглаашкын — шыңгыы шылгалда

гаң МОНГУШ

ХҮЛЭЭНГЕН ИЖИНГЕ БҮЗҮРЭЛДИГ

30 чылдың кыжы бодунуң аажызы-биле хамыктыгадып турарын солун-сеткүүлдерден номчуп, радио, эвидениеден дыңнап, көрүп тур бис. Эң чылыг дийиканың чамдык чурттарында хар дүжүп, соок депе бо-дур деп көргүскөн. А бистиң чуртта, оң бир ийи бичии Тывавыста кыш бо чылын бир өске чаңнап иш турары бо. Кайда-даа хар улуг дүшкөн болгаш к бооп турарын дыңнап болур. Кышты хүр-менди ырывыс аңаа баш удур белеткелден кончуг улуг аарылгалыг дээрзи билдингир. Ынчангаш бо удаада н-Хемчик кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый делениң начальниги Галина Ким-ооловна ОНДАР-е чугааны чорудуп, каш айтырыгны сонургадывыс.

кыштаглаашкын шыңгалда дээр болгай, Ким-ооловна. Бо чыл кыштаглаашкынының чең кожуундан иштимиже мал кирген ирги? он-Хемчик кожуун, бир нда, мал ажыл-агыйлыг дээрзин силерге сагынсаайн. Ынчангаш ажыл-ланың кичээнгеийин глаары кожуунуң эко-аг көргүзүүнге салдар-зин билдир бис. Кыш-кынче 80199 баш шээр 160 баш бода мал, 3 муң аш хаван болгаш 3900 лгы мал кирген. 168

кыштаг хонаштарда малчыннар турлап, малын малдап турар. Малчыннар колдуунда-ла доңмас, кара суглар кыдында турумчааны суг айтырыын шиитпирлээринге база бир эптиг арга бооп турар. — Чөөн-Хемчик улуг кожуунга санадыр болгай. Ончунуң хамаарылгазы чокка, мында чеже ажыл-агыйлар барыл? — Эрткен чылдың көргүзүү-биле алгаш көөр чүве болза, муниципалдыг унитарлыг 3 бүдүрүлгө, көдээ ажыл-агыйның 22 кооперативи, тараачын-фермер 9 ажыл-агый база муңчу

14 болгаш 27 — беш чүсчү малчыннар бар. Олар шупту кышты хүр-менди ажар дээш, кызымак ажылдап турарын демдегледип каайн.

— Мал чемин четчири-биле белеткеп алыры кышты хүр ажарының магадылалы болгай?

— Ийе, берге кыштарны бистиң көдээ ишчилеривис эртип тургулаан болдур ийин. А бо кыштын хары улуг, агаарның

Интервью

температуразы соогу-биле ылгалдыг-дыр. Ынчалза-даа кызымак, харысалгалыг, шудургу, хүлээнген ижиниң түңнелдеринге сонургалдан ажыл чогумчалыг болуру билдингир. Бистиң малчыннарывыста кышты улуг чидириг чокка ажып алыр арга бар, хеп-хенертен чылааш, хеп-хенертен соой-ла бербес болза. Чогум сикен-ширбиилди планнаттыгана онаалдавыстан ажыр, азы 13890 тоннаны белеткеп ап, 120 хуу күүсеткен улус бис.

— Мал аарыгларыңа удур

хемчеглер талазы-биле чүнчү чугаалап болурул?

— Оң мурнунда чылдарда кожуунга малдың брүүлөз болгаш калчаа аарының талазы-биле чидиг байдалдар тургустунуп турган чүве. Эрткен чылын ТР-ниң Чазааның болгаш ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының улуг деткимче-дузазы-биле улуг ажылдар кылдынган чүве. Кожуунуң мал эмчилери тарылгаларны үешаанда чоруткан, эмниң курлары бисте четчир деп дыңнадып болур мен. Оон ыңай өөрүнчү чүүл — мал эмчилеринге чаа машинаны яамының шугуму-биле алдывыс. Ол дээрже көдээ ишчилерниң ажылынга улуг деткимче-дир.

— Мал оолдаашкыны кайы хире чоруп турар ирги, Галина Ким-ооловна?

— Чоннуң хууда малының оолдаашкыны декабрь айда-ла эгелээн чүве. Оларның малының 30 хуузу бо хүннерде оолдашкан. А муңчу малчыннарда, көдээ ажыл-агый, тараачын-фермер бүдүрүлгелеринге мал оолдаашкыны март айда кидин түлүк

эгелээр. Ынчангаш белеткел ажылдары малчын коданнарда чоруп турар.

— Тарып боозадылганы база чорудуп турар ыйнаан?

— Эрткен чылдың төңчүзүндө уксаалыг малдар тудуп турар «Белдир» биле «Даг-Ужу» ажыл-агыйларында малдарга боозадылганы чоруттувус. Ол малдар март айда торүүр ужурулуг. Оң түңнелин көргөш, муңчу малчыннарның азыраан малынга боозадылганы кылырын планнап турар бис.

— Малчыннарның бергеде-жил турар айтырыглары база бар-ла боор аа, Галина Ким-ооловна?

— Малчыннарның эң-не берге айтырыгы дус айтырыгы бооп турар. Өвүр-биле чоок чыдар болгаш чүгээр-дир бис, орна-жылга-солчулганы, садыгла-жылганы чорудуп тургаш, тып алыр. Ам узун час келир, кыш эрткен, малга дус чугула херек болгай. Ынчан бергедээр боор бис. Ынчангаш чазак-чагыр-гадан «Дус-Даг» бүдүрүлгези-ниң ажылын дүрген шуудады-рын дилээр, мындыг-дыр бис.

Светлана БАЛЧЫР

КИЧЭЭНГЕЙНИ — АНЫЯКТАРЖЕ

Январь 19-та Тыва Республиканың Чазак Бажының Чазак хуралы болуп эрткен. Ону ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит удуртуп эрттирген. Хуралдың хүн айтырыныга 14 кол болгаш 3 немелде айтырыгларны чугаалашкан.

Тыва Республиканың култура болгаш туризм сайыдының оралакчыларына М.М.Бадыр-гыны, В.Б.Сарыгларны сүмелзэн. Чазак кежигүннери оларның кайызын-даа деткип, оралакчы сайыттар кылдыр бадылаан.

Оон аңгыда хуралга Хамааты камгалалының адырының ажил-чорудулгазын хандыра-рының талазы-биле агентилел-дин директоруңуң оралакчызы-ның дугайында айтырыгны чугаалашкан. Во эрге-дужаалга Оонза байдалдар яамызының Тывада салбырының эргелел начальниги турган Мерген Тапирович Доюндупту сүмелзэн. Оон кандидатурасын Чазак кежигүннери директоруңуң оралакчызынга бадылаан.

Хоочураан аарыглыг болгаш чамдык категорияның аарыг кижилерин Тыва Республиканың бюджетиниң акша-хорөгизин-биле немелде эм-тан-биле Тыва Республикага хандыраарын бот-тандырып турар киржикчилерниң хамаарылгаларының кады ажилдажылга чурумуңуң дугайында Тыва Республиканың

кадык камгалал сайыды Ш.Х.Хопуяның илеткелинде демдеглеттингени-биле алырга, республикада 26 муң ажил хамаатылар чиигелделег эм-таны алыр ужурлуг. Хоочураан аарыг кижилерниң саны 6 муң ажил турар. Чиигелделег эм-тан садар акша-хорөгизиниң ажилгалыгга хамаарыштыр контролду күштелдирерин Чазак кежигүннери саналдаан.

Аныяктар Чазаның 2009 чылда ажил-чорудулгазының болгаш 2010 чылда ажил планының дугайында илеткели оон даргазы К.А.Монгуш кылган. Аныяктар Чазан 2009 чылдың апрельде тургустунган ояар ажилдап эгелэн. «Лидер» чайгы школаны организаптап эрттирген. Аңаа аңгы-аңгы хоорайларда өөренип турар студентилерге Аныяктар Чазаның кежигүннери бизнес-планнашкын талазы-биле мастер-класстарны эрттирип, ажил-хорөгизин дуза-деткимчени көргүскен. «Тыва Республикада аныяктарның сайгарлыкчы чоруу. Оон сайыраарының перспективалары» деп «төгери

к» организаптаан. «Төгери» столду» резолюциязын күүсекчи эрге-чагырга органнарыңче болгаш тус чер бот-башкарылга органнарыңче чоруткан. Аныяктарны чурттаар оран-сава-биле хандыраарының айтырыгга хамаарыштыр эксперт-аналитиктиг түңнелди үндүрген. Тыва Республиканың Аныяктарның хой-ниити хүлээп алыр черин тургускан. «Аныяктарның дискуссия клубу» ажилдап эгелзэн. Аңаа республиканың болгаш чурттуң социал-экономика хөгжүл-дезиниң айтырыгларынга хамаарыштыр санал-оналдар, арга-дуржулга солчулгаларын организаптап турарын Аныяктар Чазаның даргазы демдеглзэн. Оон аңгыда ол Аныяктар Чазаның 2010 чылда ажил планнары-биле таныштырган. Ол дээрже нормативтиг-эрге-хоойлу адырының талазы-биле ажил, эксперт-аналитиктиг ажил-чорудулга; аныяктарның бедик угаан-медерелдиг билиг күш-деңгелин бедидери, хамааты идепкейжи чоруун болгаш харысалгазын күштелдирери-дир. Оон аңгыда көдээ аныяктар-биле ажилды идепкейжидери, аныяктарны күш-ажыл болгаш экономика хөгжүл-чорудулгага киришти-рери, Башкы чылынга, Туризм

чылынга хамаарышкан хем-чеглерге киржири, Тиелел-гениң 65 чылынга тураскаадып, аныяктарның патриотчу кижизидилгезин күштелдирери. Кем-херек үлгүдешкинерин болдурбас болгаш амыдыралдың кадык омур-хевир дээш суртаал ажилы, «Тыва аныяктарның каттыжышкынна-рының регионнар аразының ассоциациязын» тургузары дээш, өске-даа.

Аныяктар Чазаның даргазының илеткелин дыңнааш, ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит хүнүң чугула айтырыгларының бирээзи — ажил чок чорук-биле демиселче онза кичээнгейни угландырып, адыр аайы-биле яамылар-биле Аныяктар Чазан дорт харылзажырын, кайы яамы каш аныяк кижини ажилга хүлээп ал болурун дугайында дургужулгаларны чарарын сүмелзэн. Кызыл дипломнар-биле дооскан-даа болза, чартык чылда, чыл дургужунда ажил тыппайн турар аныяктар бар болза, оларга хамаарыштыр тодаргай ажил чорударының чугулазын айткан.

Оон аңгыда Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 31-де үндүргени № 342 доктаалыга өскерилгелер дугайында Тудуг, чуртталга-комму-

нал ажил-агый яамызы лээзи Т.Д.Авыда ды кылган.

Шагаан-Арыг хоор. квартиралыг чуртталга-ның төлөвилел док-циязының дугайында а-ны база Чазак кежигүн-дылаан.

Парлалга ажилда-рынга солун айтырыг бирээзи «Тыва: озул-дектери» деп журналист-курузунуң дугайында а-ны Чазак хуралынга лашкан. Хомуданчыг ч-дээрже, бистин ажил-улуг деткимче, идигни турар бо конкурстун а-дырышкыны ам-да тодараттынмаан. Кон-февраль 2-де түңнөп ү-ези келген, а тилекч-шаңнаар акша-түннү а-алыры тодараттынмаа-чангаш ТР-ниң Чазак-зының бирги оралакчы-Иргит ТР-ниң саң-хөө, мика, култура сайытта-ТР-ниң Чазаның Канце-зы ажилчын байда-айтырыгны сайгарып, шиитпирлээрин айткан.

Чазак хуралынга өске-тырыгларны чугаалаш-гаш доктаалдарны хүлээ-

АЖЫЛ-ИШЧИ КОЖУУН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

“Эрткен чыл республиканың көдээ ажил-агыйының сайзыралына эки болганы чугаажок. Уксаалыг малды оон-моон садып эккеп алганы-виска, ол-бо суурларда биче хемчээлдиг болбаазырадылга бүдүрүл-гелери ажиттынып турарына, көдээниң амыдыралы экижи-турарына кым өөрүвес боор, ол бүгү чүгүл силерниң шудургу болгаш тывынгыр ажил-ижи-церден хамааржыр” — деп, ол демдегледі. Сайыт бо чылың көдээниң болгаш көдээ ажил-агыйның акшалаңдырышкыны бо чылың, аргалыг-ла болза, кызырбайн, ол-ла хемчээлге арт-тыраарын Россияның Чазаның мурнунга шыңгыг камгалаар сорулгалыг ажилдаар дугайында магадылалды берди.

Шын шиитпир үндүрери — кизи бүрүзүнүң хүлээлгези

Бо чылың Тываның Хоойлу-жудулга палатазының депутаттарының соңгулдалары болуп эртерин база ол ышкаш бо 2010 чылда чон ортузунга референдумну удавас эрттирерин сайыт дыңнатты. Республиканың кол хоойлузун — Конституцияны Россия Федерациязының Конституциязынга дүүштүрери-биле, ийи Конституцияның аразында 4 чорүлдээни чайладыры бооп турар. Чоокта чаа РФ-тиң Президентизи Д.Медведевтиң РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Човүлелинге болунуң Айыткалыгга Тываның дугайында база чугаалап турга-нын Валентин Иванович чыыл-ганнарга сагындырды. Бистин

республиканың социал-экономика хөгжүлгө байдалы кошкак, барык 80 хуузу федералдыг дотация-дан дорт хамааржыр тургаш, республиканың кол эрге-хоойлу чогаадыр органында депутаттарының саны хөлүн эрттир хөй болуп турарын ол айткан. Чижек кылдыр алырга, 10 миллион чурттакчылыг Москва хоорайда депутаттарының саны 32 кизи болуп турар. А бистин каш санның чурттакчылыг Тыва-выста 162 кизи ажилдап, эвээш эвес акша-шалыңны ап олурап болуп турар. “Дотация-биле амыдырап турар регион болганы-виска, ол канчаар-даа аажок улуг чарыгдалдар бооп турар. Кара угаан-биле бодап коорге, бис өске регионнарның ажилдап каан акша-хорөгизин халаска чип олураары-виска ол ыш-кажыл” — деп, сайыт чугаалады.

Ол ышкаш республиканың эң улуг башкаар удуртукчу-зунуң, эрге-чагырганың дужаа-лын база катап Президент кыл-дыр эде адап, оон эрге-байдалын өске регионнарның баштыңна-рына деңгээри чугула апарган бооп турар. Ынчангаш бистин республикавыстың эрге-байда-лын өске регионнарның мур-нунга ору көдүрерин үе негеп келген дээрзин база чугаалаан.

Тывага бо чылды “Туризм чылы” кылдыр чарлаанының дугайында база чугааны сайыт кылган. Туризмниң ачы-ха-выязы-биле өске чурттар бай-шырак чурттар болуп, оон эвээш эвес орулганы ап турарын билер бис. Ынчангаш кожала-ры-виска Даг-Алтай, Моолдун бо талазы-биле эки арга-дуржул-галарын моңгун-тайгажылар-ның шинчээди өөренирин база кыйтырган.

Кыштаглаашкын кончуг берге байдалда эртип турар

Эрткен чылын ноябрь айда чагс соонда хар чагган, оон ур-жуундан ол-шык черже сиңип кирбээн болгаш малдың одар-ларын ол хар дуглап, соокка дошталып, малга чем казып тып алырынга бергелерни тывыл-дырар нарын байдалды тургус-кан. Кыштаглар болгаш ажил-агый бүрүзүнде мал чеми шуут чок деп болур. Одарже үндүрген бода болгаш шээр мал даг-ларның кара берген кезек мээс черлеринден ойттаарына ой болуп турар.

Шак мындыг улуг харлыг, соок-чарлыг кыш ук кожуунуң девискээринге ийи чыл улам-чылап турар. Кожуунуң орук эргелели кожа чыдар Чөөн-Хем-чиктиң орук эргелелиниң ам-дызында ажыглавын турар орук аштаар грейдерин түр када хөлезилеп алгаш, Мугур-Аксы, Кызыл-Хая болгаш Тоолалыг аразында хат-кавыскы-биле хөртүктелдир хадыр орук-чириктерни хүн бүрүдө аштап-арыглап, кончуг хөй чарыг-далдарны үндүрүп турар.

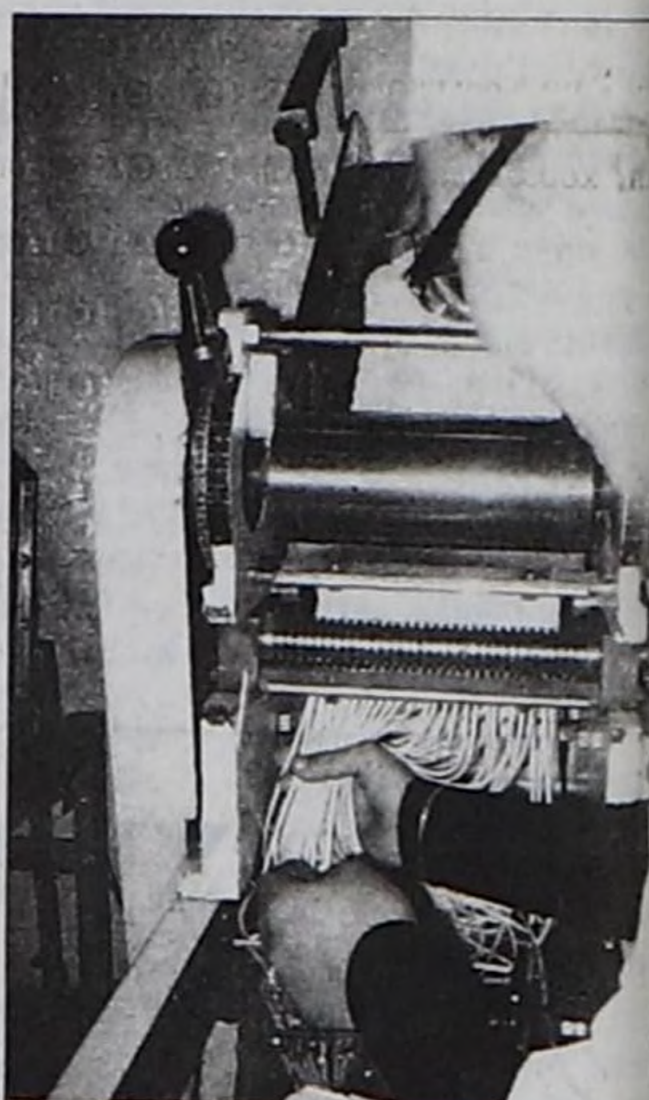
“Мөгөн-Бүрен” ажил-агыйында бичежек цехтер

19 “УАЗ-469”, 4 “Хантер”, 2 “Патриот” автомашиналарга олурупкаш, 11 шак үезинде ко-жуун төвүндө соңуг-мурнуг үнгөш, төптөн 80 километр ырак черде чыдар Кызыл-Хая суму-зунче үнүптүвүс. Күштүг хат-тын уржуундан мурнувуста хөртүктөрү сүзүп, эрте берген машинаның ийи-биле чоруп олурувуста-ла, чамдыкта улуг

хөртүктөргө када-лып, бурунгаар-даа, аткаар-даа шимчээр улуг бергеде-жишкиннерге та-варыштырды. Орук-ка хүнзедир чоруп келгеш, түннелинде Кызыл-Хая суурга кежээ чүгүл 7 шакта четтивис.

Ажил-агыйның удуртукчузу, суур-нуң чагырыкчызы Өшкү-Саар Арак-чаевна Ооржак бисти чылы-биле уткуп, суму чагыргазының конторазында чаа ажиттынган лапша кылыр цехти биске бараалгатты. Дээр-белеп каан чиг дал-ган-тараа-ла үзүк-телбес болза, бо де-ригте бир хүнде 500 килограмм мүн чем-нээр узун-узун лапшаларны кы-лып болурун ол тайылбырлады. Чугаа кадында чагырыкчы ке-лир үеде планнарын төөгүп, улуг шүүдел үндүрер ажилга, эвээш-биче-даа болза, дуза-детким-чени кадарын ол яамыдан бол-гаш чазак-чагыргадан диледи. Даараның цехтиң ийи даараның машиназын база садып алыр, чиг эт болбаазырадыр, оон кол-баса кылыгларын кылыр, ба-лыкты аштап-арыглаар, ыш-таар, тускай савалаар дээш, хөй планныг болганын мен мага-дадым. Назы-хары улгады бер-ген-даа болза, адак-бышкаа чиик, аныяктардан дудак чок шимченгир, тывынгыр, келир үеде суурнуң болгаш бодунуң чонунуң төлөптиг амыдырал-чуртталгазы дээш кызымак ажилдыг удуртукчуну хүндү-левес аргажок.

У.Суур чагыргазында ырак эвесе улуг гаражтарны эде-



Лапша кылыр цех долу күчүң ажилдап эгелзэн.

хере чаартыр кылгаш кидис кылыр дериг-хө-дерни тургускан цехке бердивис. Ленинград об-дан садып эккелген дү-дылар дээш, бүгү техно-сагып тургаш, кидис дериглер ажилдаарына белеп бооп турар. Ынча-дериглерни чоруткан ор-цияның буруузу-биле станоктуң бир кезең өс-ноктуң кезээ-биле солуш-рудупканындан кидис-лырын херек кырында ка-арга чок болганы хараа-болду. Шагаа бүдүүзү-бүгү дериг-хорекселдер дай бээрже, ТР-ниң Ча-Даргазы Шолбан Кара-оо-келирин сайыт Валенти-магадылалды берди.

Чуруктарны автор тырган.

«ТУРИЗМ» — очулдурарга, «АЯН-ЧОРУК»

иң ДАРЖАА



аадыр-оол Бартыш-
ч, 2010 чылды Тывага
чылы кылар деп кым
ндүргени ол?

Тябрь айда балыкчылар
аңчыларның 1-ги съез-
д-ниң Чазаның Дар-
жаа Валерьевич Кара-
10 чыл Туризм чылы
еп чарлаан чүве.

аадыр-оол Бартыш-
ч, Дөгээ дагже цнер
ида санал кымның эге-
ни турганыл?

«Делегейниң 7
Тыва» деп команданың
инери октябрь айда чу-
кан, планшаан турган

а чылды аңаа уткуур
зулалдың сорулгазы
турганыл?

ризм чылын кадык амы-
ың, тыва езу-чаңчыл
бедик черлерге үнүп,
-аът көдүрүп алыр дээн
ны салып, тыва чоңуус
н бедик тайгаларыңа
ыдыктап, хей-аът ап чо-
база катап чоңга чеди-
ле бо ажилды кылып
ис.

орайдан чадаг кылаш-
цидцнер бе?

жээкиниң тос шак ажып
«Урал» маркалыг маши-
на дагның эдээнге чедир-
ан бис.

дөгээ дааның бедии кайы

агның бедии 1003 метр.
ык бажыңга 11 шак
инута турда чеде берген
ыш-чем дээжизин дел-
пампанское, шиви бола
а чылды уткуурунун чу-

руму езугаар шуптузун белеткеп
алган турган бис. ОБЯ ажил-
дакчылары биче хемчээлдиг
электри станциязы ап алган,
күштүг чырык сайгылгаан чы-
раап, бир кижии Соок-Ирей база
бир кижии Харжыгаш кылдыр
кеттинген. Кандыг хептиг кижии
чок дээр, тыва национал иди-
хептиг-даа улус бар. «Игил чы-
лы», «Туризм чылы» дээн пла-
каттар, Единая Россия, ЛДПР
политиктиг партиялар, Тыва-
ның, Россияның күрүне тукта-
рын аскылаан. ТР-ниң Чазан-
ның Даргазының оралакчызы
А.Дамба-Хуурак баштаан ни-
тизи-биле 31 кижии 2010 чылды
уткудус. Сагыш-сеткили ко-
дүрлүүшкүшүг улус хороовод-
тап, ойнап-хоглен шаг болдус.

— 31 кижиниң аразында
кандыг кижии турбас боор,
шупту шыырак спортчулар
шилип алган турдуңар бе?

— Ынаар үнер кижилер са-
нып кызыгаарлаан турган бис.
Ынчалза-даа спортка хандык-
пылдыын-даа кызып көрүп пи-
ливээн бис. Бистиң аравыста
хоочун спортчу 70 харлыг Ми-
хаил Монгушович Дугар-Сюрюн
бо дагның эдээнге төрүттүнген
кижии болду.

— Даг кырынга кайы хире
чр болдуңар?

— 1 шак ажып турда дедир
бадыптывыс.

— Бо цидцшкүн чаңчыл
болур бе?

— Ол ам чаңчылды эдерик-
сээн кижилерден хамааржыр.

— Чаа чыл байырлалда-
рындан эң утундурбас Чаа
чыл уткуушкуну бо чадавас
боор, аа?

Тыва Республиканың Чазаның Канце-
ляриязының чанында информация эргеле-
линиң ажилдакчызы, билдингир чогаалчы,
альпинист Маадыр-оол Бартыштанович
Ховалыг-биле бистиң корреспондентивис
ужуражып, Туризм чылын уткаанының ду-
гайында интервьюну алган.

— Чадавас, ынчалза-даа ше-
ригге уткааным утпас мен, 1967
чыл чүве. Сибирь округунга
шериг албаны эрттирип тургаш,
таңныылдап уткаан мен. Ол бир
дугаар даштыгаа арыг агаарга
уткааным Чаа чыл.

— А бир дугаар Соок-Ирей-
ни көргениңер сактыр-дыр
силер бе?

— 3-4 харлыымда Кызыл-
Мажалыкка чурттап тургаш,
ынчан Соок-Ирейни көргеним-
ни сактыр-дыр мен. Оон му-
нунда көргөн чадавас мен, ын-
чалза-даа ол Чаа чылды сактыр-
дыр мен.

— Туризм дээрже силерниң
биле чыл ол?

— Бойдузу-биле танышты-
рары азы ол сөстүн дорт утказы-
биле холбашкан шупту хем-
чеглер азы хевирлер.

— Мен бодаарымга, цидезин
черниң национал кухнязы,
чаңчылдары-биле танышты-
рары ышкаш.

— Ийе, туризмниң бир хеви-
ри — турист кижии тус черниң
чону ышкаш удуп, ижип чип,
амыдырап көөр органы бээри
боор ужурулуг.

— Африкага силер ол чон-
нуң амыдырап турары ыш-
каш чурттап, чип турдуңар
бе?

— Африкага чаго дээр аймак-
ка четкеш, туристерге таарыш-
тыр кылган чадырларга чурттап
турдус. Чудан быдаа, дагаа
эдинден кылган чемнер чиди-
вис. Гуляш, чимис аймаан-на
хой чип турдус.

— Ол черниң дуржулгазын
маңаа боттандырып болур
бе?

— Туристер үдекчилери 4-5
дылды билер, аңаа хостуг чу-
гаалаар, чон хүлээп ап билер,
культуразы бедик, туристер хү-
лээп алыр талазы-биле өөрөн-
ген, чаңчыгып калган чон чор-
ду. Бир катап тус черниң чурт-
такчызы-биле тырттыраарыңа,
1 доллар төлээр анаар сен. Бис
болза халас туруп бээр болгай
бис. Ында туристер хүлээп алы-
рынга агаар-бойдус талазы-биле
таарымчалыг үе чүгле ийи ай
хире хуусаада, арткан үеде чагс
чаггаш туруптар дээр чорду. Ол
ийи айның дургузунда олар ды-
ка хой орулганы кирип, чылда
амыдыраар акшаны ажилдап

алыр боор чорду.

Тывага турисчи инфраструк-
тура, сервис азы ачы-дуза чеди-
рилгезиниң четкизин өөредир,
баш удур белеткээр. Чолаачы-
лар, поварларны, тоолчуларны,
аңчыларны шуптузун өөредир.
Сервиске өөредир специалистер
бар. Оон аңгыда сонургадып
шыдаптар дизе, чогаадыкчы
болур, чогаадыкчы чоруктан

Туризм чылыңга

дыка хой чүүл хамааржыр. Аф-
рикага чудан быдаа ишкен бол-
зувусса, Аргентинага хайын-
дырган суг иштивис, бир ду-
гаар-ла дээр, ол та чүүл деп чем
ишкен улус бис. Ийи дугаар
кылдыр мүн-не эът чидивис.

— Өске черге эът чирге
амдан чок болур чорду дээр
болгай бис. Силерге кандыг
болду?

— Аргентина делегейде ки-
жи санынга эътти килден онаар-
га, делегейде бир дугаар черде
турар. Олар бода малдың бир
уксаазын тускай технология-
биле чемгерип азырап турар
болгаш эдидиң чаагайы-даа,
чымчаа-даа кедергей болур
чорду.

— Силер барбаан, четпээн
черинер чок кижии-дир силер.
Эштеринер аалдап кээрге, каа
чедирер-дир силер?

— Орус эштерим болза тыва
мүн, далган быжыргаш, эдертип
алгаш, чайын тыва малчын өгте
чедирерин кызар мен. Хой
дөгөрер, изиг-ханнаар тыва
амыдыралды, өгнүн иштин
көргүзөр, тыва шай, быдаа,
ореме, быштак, тыва араганы
канчаар кылырын, тыва улус-
тун чаңчылдарын көргүзөр мен.
Шаанда Акка тыва өгте жур-
налист эживис чедирген бис.
Ол: «Кайы садылже барып турар
улузул?» — деп айтырарга,
«Боттары шуптузун кылып
чиир» дээрже дыка сонургаар
боор чорду.

Ынчангаш Тыва иштинге
чурттакчы чон бүрүзү төрөөн
республиказын эргип көрзүн.
Тожу көрбээн кижии аңаа чет-
син, өг көрбээн кижии өгнү со-
нуургазын азы ниитизи-биле
аян-чоруктан кылызыннар деп
күзээр кижии-дир мен. Ынчан
чоруурга кижиниң хей-аъды

бедик болур, оон делегейже
көрүжү улгадыр, кадыкшылы
быжыгар. Тыва кижиниң ханы
талыгыр ораннар кезип чоруу-
ру-биле байлакшыр, тывалар
дээрже төрүмелинден кайгамчык
аян-чорукчу улус-тур. Индей-
лерниң ханын (ДНК) хынаарга,
тивалар-биле дөмей болган.
Тывалар ышкаш малын сыгы-
рып хай дээр, чаңгыс-даа тыва
кижи Аргентина моон мурнунда
четпээн, ынчалза-даа олар бис-
тиң буруңгу төрөлдери-вис деп
бадыткап турар хой чүүлдерни
көрдүвүс. Магелан, Христофор
Колумб суглар суг оруу-биле
чыл-чылы-биле аян-чорук кы-
лып тургаш, Американы ажыт-
кан бис деп санап турар болза,
а херек кырында 30 муң чыл бу-
рунгаар бистиң буруңгалары-
виң чадаг Америка динче четкеш,
ол черниң тус чер чурттакчылары
болган.

Испаннар Америкага аът-
тарны ашпаарга, индейлер ону
кандыг-даа эзер-чүген чокка му-
нар болган улус-тур. Хамнар-
ның хевин индейлерниң хевинге
дөмейлеп көрүңер даан. А таак-
пы солчуру база чүгле бо ийи
чоннун чаңчылдары болуп ту-
рар. Че, оон-даа хой-дир ийин,
солун чүүлдерни чугаалап бо-
лур.

— Альпинизм болгаш ту-
ризм акшалыг улустуң со-
нуургалы деп билеп чоруур
мен, кайыны тыптынып
алыр-дыр силер?

— Кандыг-даа кижиниң сет-
килинде чажыт черде буян кы-
лыксаар күзөл бар болур. Ол ки-
жилерниң сонургалы болгаш
төрөөн нациязы, чурту дээш
чоргаарал ол чажыт күзөлдү
ажыдыштар дүлгүр ол болур
чорду. Килиманджаро баар деп
баары-выска дузалаар кижилер
дыка хой болду. Төрөөн чериниң
тугу ырак черниң шыпшыыңа
астынын дээш үлүүн кириген-
нер. Бо Чаа чылдың байыр-
лалын даг кырынга уткуурунга
Кызыл хоорайның мэриниң
оралакчызы Сергей Иванович
Пашков, «Тываавтодор» күрүне
албан чериниң начальниги
Андрей Бадарчиевич Көк, Кун-
гуртугже улус дажып соортуп
турар оолдар Б.Очур, Б.Бараан,
Т.Дудуп, О.Дагба оларның
машиназы-биле дагның эдээнге
четтивис.

Ынчангаш Туризм чылы
дээрже чүгле бай-хорөнгитен-
нерни чалап, олардан хой орул-
га кирип алырында эвес, а ты-
ва кижии кошкун өгбелериниң
чаңчылдары-нче эглип, төрөөн
чери болгаш оон бойдузу-биле
чоокпулажыры ол-дур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу база Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кызыгаарлаан чүүлдерни сагып турарын хынаарының дугайында

Россия Федерациязының Президентиниң 2009 чылдың сентябрь 21-те «Россия Федерациязының күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Россия Федерациязының күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу база Россия Федерациязының күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кызыгаарлаан чүүлдерни сагып турарын хынаарының дугайында» №1066 Чарлының 3 пунктузунга дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу база Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилер-

ниң кызыгаарлаан чүүлдерни сагып турарын хынаарының дугайында бо Дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың күрүне органның удуртукчулары бо Чарлытың бадылааны Дүрүмнүн күүселдезин хандырап талазы-биле хемчеглерни 2010 чылдың январь 1-ге чедир алыр.

3. Албан-дужаалга корум-чурумун негелделерин сагып болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң эрге-ажыктарында чөрүлдээрни шийтирлээр талазы-биле хулээлгелерни Тыва Республикага коррупцияга удур демисел чорудар талазы-биле комиссияга онаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың декабрь 15 №288.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың декабрь 15-те №288 Чарлы-биле бадылаттыг

Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу база Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кызыгаарлаан чүүлдерни сагып турарын хынаарының дугайында ДҮРҮМ

1. Хыналданы чорударының чурумун бо Дүрүмде мынчаар тодараткан:

а) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның (моон сонгаар—хамаатылар дээр) болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң (моон сонгаар—Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилер дээр) орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги-биле холбашкан хулээлгелериниң дугайында медээлерни Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2009 чылдың декабрь 1-деги «Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш өңчү-хөреңги-биле холбашкан хулээлгелериниң дугайында медээлерни киригериниң дугайында» №266 Чарлынга дүүштүр отчеттук үениң төнчүзүндеги байдал езугаар кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу;

б) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар үеде хамаатыларның кириген медээлериниң Россия Федерациязының нормативтиг актыларына (моон сонгаар—хамаатыларның медээлерни Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр чорутканы дээр) дүүштүр шын болгаш долузу;

в) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кызыгаарлаашкыннары болгаш хоруушкуннары, эрге-ажыктар чөрүлдээрин чайладыр азы чогумчалыг кылдыр шийтирлээр дугайында негелделерни сагып турарын, «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Конституция хоойлузуна доктаадып тургускан албан-дужаал хулээлгелерин (моон сонгаар—доктаадып тургускан кызыгаарлаашкыннар дээр) оларның күүседип турарын.

2. Хыналданы Тыва Республиканың Чазак Даргазының Күрүне албаны болгаш кадр политиказының эргелели (моон сонгаар—Эргелел дээр) Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун, Тыва Республикага коррупцияга удур демисел талазы-биле комиссияның шийтирин езугаар боттандыраар.

Шийтирини хамаатыга азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге хамаарыштыр тус-тус хулээп алыр болгаш бижимел хевирге долдурар.

3. Хыналда кылырының барымдаа болза, бижимел-биле айткан дараазында медээлер болур:

а) хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң бо Дүрүмнүн 1 пунктузунун «а» болгаш «б»

иштиги пунктуларына дүүштүр шын эвес азы долу эвес медээлер кириген дугайында;

б) Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге доктааттыганы кызыгаарлаашкыннары сагыбайн турарының дугайында;

4. Бо Дүрүмнүн 3 пунктузунда көрдүнген медээни бээр черлер болза:

а) эрге-хоойлу болгаш үндүрүг органны;

б) политиктиг партияларның доктаамал ажылдап турар удуртукчу органны болгаш хоойлужудулга дүүштүр бүртүктүнген, политиктиг партиялар болбайн турар өске-даа ниити-россия хөй-ниити каттыжышкыннары.

5. Кымын-даа чорутканы билдинмес байдалдыг медээлер хыналда кылырының барымдаа болбас.

6. Хыналда кылып чорудар дугайында шийтир хулээп алдынганы соонда 60 хонуктан эрттирбей ону доозар. Ону кылып дугайында шийтир хулээп алган кижиге хыналда хуусаазын 90 хонук чедир узайды болур.

7. Хыналда кылып турган үеде эргелел начальниги азы эргелелдин төлөөлүкени албан-дужаалдыг кижилер дараазында эргелерлиг:

а) Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцелярия удуртукчу-биле, Тыва Республикага коррупцияга удур демисел талазы-биле комиссияның секретары-биле дугуржулга езугаар хамааты-биле азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге-биле беседалаажып чугаалажыр;

б) хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң киригени хыналда материалдарына кожар немелде материалдарын өөренип көөр;

в) хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң кириген материалдарына хамаарыштыр тайылбырны олардан алыр;

г) хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң ашааның (кадайының) болгаш назы четпээн уругларының орулгаларының дугайында, эт-хөреңгизиниң болгаш эт-хөреңги-биле холбашкан хулээлгелериниң дугайында; хамаатының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр кириген медээлериниң шынныын болгаш долузу дугайында; Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң доктаадып тургускан кызыгаарлаашкыннары сагып турарының дугайында айтырыгны доктааттыг чуром езугаар Россия Федерациязының прокуратура органнынче, федералдыг өске-даа күрүне органнынче, Тыва Республиканың күрүне органнынче,

федералдыг күрүне органнынче девицкээр органнынче, тус чер бот-башкарылга органнынче, бүдүрүлгелерге, албан черлеринче, организацияларга болгаш хөй-ниити каттыжышкыннары (моон сонгаар—күрүне органны болгаш организациялар дээр) кириер.

д) хуу кижилерден айтырап болгаш оларның чөпшээрели-биле олардан медээлерни алыр.

8. Бо Дүрүмнүн 7 пунктузунун «г» иштиги пунктузунда көрдүнген айтырыга кириер чүүлдер:

а) негелде чорудуп турар күрүне органның азы организацияның удуртукчунун фамилиязы, ады, адазының ады;

б) негелде чорударда барымдаалаан нормативтиг эрге-хоойлу актызы;

в) хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң өөнүн иштинин, назы четпээн уругларының фамилиязы, ады, адазының ады, төрүттүнген үези болгаш чери, бүртүкткен азы бүртүктел чок чурттап турар чери, хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң, ооң кадайының (ашааның) база уругларының албан-дужаалы болгаш ажылдап (албан хаап) турар чери, орулгаларының дугайында, өңчү-хөреңгизиниң болгаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр хыналда чорудар, оларның долузуна болгаш шынныына хыналда чорудар кылдыр медээ берген хамаатының азы Тыва Республиканың албан-дужаалын ээлеп турар, доктааттып тургускан кызыгаарлаашкынны сагыбайн турар деп медээ бар кижиниң өңчү-хөреңгиге хамаарышкан хулээлгелериниң дугайында медээлер;

г) хыналда чорудар медээлериниң утказы болгаш хемчээли;

д) негеттинип турар медээлерни кириер хуусаазы;

е) негелде белеткээн Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызының фамилиязы, адының, адазының адының эге үжүктери, телефонунун дугайы;

ж) эргежок чугула өске-даа медээлер.

9. Адресинге негелде келген күрүне органнын болгаш организацияларның удуртукчулары негелдениң күүселдезин федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр организастаар болгаш негеттинип турар медээни дамчыдар хулээлгели.

10. Күрүне органны болгаш организациялары, оларның албан-дужаалдыг кижилери негелдени ында айыттыганы хуусаазында күүседир хулээлгелиг. Бо таварылгада негелде күүседириниң хуусаазы ооң чогуур күрүне органнынче азы организациязынче кирген хүнүнден эгелээш 30 хонуктан ашпас ужурул. Онза чугула таварылгаларда негелдени күүседириниң хуусаазын 60 хонук чедир эргелелдин негелде чоруткан албан-дужаалдыг кижизиниң чөпшээрели-биле узайды болур.

11. Эргелел начальнигиниң хандырап чүүлдер:

а) аңаа хамаарыштыр хыналда эгелээриниң дугайында хамаатыга азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге бижимел хевирге, чогуур шийтирини алган хүнүнден эгелээш ийи ажыл хүнүнүн дургузунда, дыннадыр;

б) хамааты азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге дилег кирип келген таварылгада ооң-биле беседа кылып, ол үеде оларның киригени кандыг медээлери бо Дүрүмге дүгжүп турарыл база хыналда кылырына доктаадып тургускан кандыг кызыгаарлаашкыннар барыл дээрзин дыннадыр, ону хамаатының азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиниң кириген дилез алган хүнүнден эгелеп чеди ажыл хүнүнүн дургузунда, а чөптүг чылдагаан бар болза, хамааты-биле азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге-биле дугуруштунган хуусаада кылып чорудар.

12. Хыналда доозулган соонда хамаатыга азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге Россия Федерациязының күрүне чажыдының дугайында хоойлужудулгазын сагыышаан, хыналданың түннелин таныштыраар.

13. Хамааты азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижиге дараазында эргелиг:

а) бижимел хевир-биле тайылбырны: хыналда үезинде; бо Дүрүмнүн 11 пунктузунун «б» иштиги пунктузунда айыттыганы

айтырыглар талазы-биле; хын түннелдеринге хамаарыштыр бээр.

б) немелде материалдарны болгаш ол талазы-биле бижимел тайылбырны бээр;

в) бо Дүрүмнүн 11 пунктузунун «г» пунктузунда айыттыганы айтырыглар биле ооң-биле беседа эрттирер хандырап ужурул дилегни эргелел.

14. Бо Дүрүмнүн 13 пунктузунда айыттыганы хыналда дараага кожар.

15. Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижини ээлеп турар хундан 60 хонуктан ашпас хуусаа турар албан-дужаалын чайлад. Хыналданы эрттирер дугайында шийтир алган кижиге ол хуусааны 90 хонукта узайды болур.

Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турар кижини ээлеп турар хундан чайлаткан үе ээлеп турган албан-дужаалын шалыңы хевээр артар.

16. Хыналда эрттирер дугайында хулээп алган кижиге эргелел начальниң дугайында илеткээр.

17. Хыналда эрттирер дугайында пир хулээп алган кижиге ооң түннел дугайында хамаатыны Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалынче томуй муулаар кылдыр кириер) кылдыр кен албан-дужаалдыг кижиге азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын турар кижини Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалынче томуйлаадыр.

18. Хыналданы эрттирер дугайында пир хулээп алган кижиниң бижимел рели-биле хыналда түннелдериниң да медээлерни эргелел хыналда турган хамаатыга азы Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалын ээлеп турарына барымдаа болур медээни политиктиг партияларның болгаш партия болбайн турар, өске-даа Россияның хөй-ниити каттыжышкын дугайында хоойлуга дүүштүр бүткен партияларның доктаамал ажы удуртукчу органнына, хуу медээ күрүне чажыдының дугайында Федерациязының хоойлужудулгазына шыаан бээр.

19. Кем-херек үүлгедишкени административтиг чуром хажыдылган демдектери барын бадыткап далдар хыналда үезинде илеретти ооң дугайында материалдарны харылаар айтырыгларына дүүш органнынче чорудар.

20. Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижиге ажыктар чөрүлдээрин чайладыр шийтирлээр азы кызыгыннар болгаш хоруушкуннар негелделерни сагыбайн турар үезинде илереттинер болза, хамаатыларын Тыва Республикага албан-дужаалдарын ээлеп турар эрге-ажыктар чөрүлдээрин чайлаадыр шийтирлээр азы кызыгыннар болгаш хоруушкуннарында негелделерни сагырыны биле ажыл-хулээлгени күүседип Тыва Республикага коррупцияга удур чорудар талазы-биле комиссияга.

21. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 1-де «Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлээринче кордакчы хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң кызыгаарлаашкыннары болгаш хоруушкуннарының дугайында, эт-хөреңгизиниң болгаш эт-хөреңги-биле холбашкан хулээлгелериниң дугайында медээлер кириер д. №266 Чарлынга дүүштүр эргелел орулгалар дугайында, өңчү-хөреңгиге хамаарышкан хулээлгелериниң дугайында шынзылгаларны калдыр чыл доозулганда тус-тус күрүне албанынче хууда хем кожар кылдыр чорудар.

22. Бо Дүрүмнүн 21 пунктузунда айыттыганы хыналданың материалдары хулээп алган хүнүнден эгелеп, эргелел дургузунда шыгжаар; ооң соонда дужаар.

ДУГУРЖУЛГАГА АТ САЛГАН

Чылдың декабрь 29-та Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы нов болгаш тыва парламентиниң удуртукчулары Федерация Чөвүлели биле Улуг Хуралдың аразында федералдыг хуралга ажыл-чорудулгазынга кады ажылдажыл-йында Дугуржулгага ат салган. Дугуржулга төлөв-н белектелинге Тыва Республиканың Төлээлекчилер азының Даргазы Хонук-оол Монгуш идепкейлиги кен.

Ат салырының байырлыг езулалының үезинде Федералдыг Хуралдың үстүкү палатазының баштыңы Сергей Фадеев Дугуржулга чүнүң-даа мурнунда чуртташтары-а амыдырал-чуртталгазының чаагай чоруунга бараан

болур ужурулг дээрзин демдеглээн. Моон соңгаар Федерация Чөвүлелинге кирген хоойлужудулга эгелээшкннери сайгар-тынш делгемчиттинген соонда, Күрүне Думазыңче Федерация Чөвүлелиниң база Федерацияның субъектизиниң (азы Федера-цияның субъектилериниң) каттыштырган хоойлужудулга эге-лээшкннери кылдыр чоруттунар. Ынчангап хоойлужудулга субъектилер, оларның иштинде Тыва Республиканың Улуг Хуралы, боттарының эгелээшкннерин херек кырында шим-чедир аргалыг апаар. Федерация Чөвүлелиниң Даргазының онзалап айытканы-биле бо ажыл эгелей берген: бөгүн Феде-рация Чөвүлелинде каттыштырган шынарлыг кылдыр кири-ген 20 хоойлужудулга эгелээшкннери кирген.

ФЕДЕРАЛДЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГА ЧОРУДУЛGAZYHHA КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ДУГАЙЫНДА РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ ХУРАЛЫНЫҢ ФЕДЕРАЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛИ БИЛЕ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ АРАЗЫНДА

ДУГУРЖУЛГА

Соңгаар Талалар деп-ган Россия Федерация-Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели болгаш Республиканың Улуг Хуралы,

Федералдыг хоойлужудул-шынарын бедидеринге деп, федеративтиг ха-ларны сайзырадыр бол-сыйжи күрүнени бы-р сорулга-биле,

Федералдыг хоойлужудулга-газынга кады ажылда-ны сайзыраггайжыда-Талаларның хоойлужу-саналдаар эргелериниң-ын бедидеринге Тала-кайызында-даа сонур-ан барымдаалааш,

Федералдыг хоойлужудулга-газынга Россия Федера-ция Федералдыг Хура-Федерация Чөвүлелиниң Федерациязының тилериниң күрүне эрге-азының хоойлужудулга-и (кечки) органны-биле-жылдажылгазының Кон-изинде негелделерни бот-бышаан,

Аразында чүүлдерниң ду-а бо Дугуржулганы чар-а: Федералдыг хоойлужу-орудулгазынга Талалар-ды ажылдажылгазының-нерин бо Дугуржулга-дып турар.

Талаларның кады ажылда-зын Россия Федерация-Конституциязынга, Рос-едерациязының хоойлу-газынга, Талаларның рег-изинге болгаш бо Дугур-а дүүштүр боттандыра-бо Дугуржулганы боттан-инга хамаарыштыр Тала-а кады ажылдажылгазы-л-кол угланышкыннары

Федералдыг хоойлужудул-дулгазынга Талаларның эргелерин боттандырып-үеде ниити туруштарны-ап кылыры;

Федерацияның хоойлужу-политиказын хевирлеп-оттандырып турар үеде-Республиканың Улуг Ху-ың саналын барымдаа-а хандыраар;

Федералдыг хоойлужудул-айзыраггайжыдаар талазы-ады кылган саналдарны-р сорулга-биле-Тыва Рес-када федералдыг хоойлу-

жудулганы ажылгап турарының практиказын анализтээр;

5) федералдыг конституция хоойлуларының болгаш феде-ралдыг хоойлуларның төлөви-лелдерин хоойлу езугаар эгелек-чи-каттышкан хоойлужудулга-ларга эгелээшкннерни кириер эргелерин боттандыраарының чу-румун езугаар Россия Федера-циязының Федералдыг Хуралы-ның Күрүне Думазыңче Тала-ларның кады кириери;

6) каттышкан хоойлужудулга эгелээшкннериниң төлөви-лелдерин кады ажылдап кылыры;

7) федералдыг хоойлужудул-га чорудулгазынга амгы үениң информация технологияларын ажылгаарының үндезинге Та-лаларның кады ажылдажылга-зының системалыг информация хандырылганы сайзырадыр;

8) хоойлу чогаадыр ажыл-чо-рудулганың арга-дуржулгазын солчуру;

4. Талалар дараазында эрге-лерлиг:

1) федералдыг хоойлужудул-га чорудулгазының кады ажыл-дажылгазының айтырыгларын-га хамааржыр кады кылыр хем-чеглерни Талаларның эрге-хоой-лу актыларында доктаадып тур-гускан чурум езугаар эрттирер;

2) хоойлу чогаадыр ажыл-чо-рудулганың планнарын солчуру;

3) ажыл-чорудулганы бот-тандыраарынга эргежок чугула бо Дугуржулгада көрдүнгөн медээлерни негээр;

4) каттышкан хоойлужудул-га эгелээшкннериниң төлөви-лелдерин ажылдап кылыр со-рулга-биле федералдыг консти-туция хоойлуларын болгаш федералдыг хоойлуларын ажыл-лаар практиканың мониторин-гизин боттандыраар;

5) Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрү-не Думазының комитеттериниң хуралдарында болгаш Россия Федерациязының Күрүне Дума-зының хуралдарында оларны чугаалажып көрүп турда, кат-тышкан хоойлужудулга эге-лээшкннерин төлээлээр.

5. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Феде-рация Чөвүлели:

1) каттышкан хоойлужудул-га эгелээшкннериниң төлөви-лелдерин ажылдап кылыр талазы-биле ажылга ажылгаары-биле Тыва Республиканың Улуг Хура-лының хоойлужудулга санал-дарын болгаш хоойлужудулга эгелээшкннерин анализтээр;

2) Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрү-не Думазыңче Тыва Республи-каның Улуг Хуралының кири-гени хоойлулар төлөвилелдери-

ниң талазы-биле саналдарны, эксперт түңнелдерин болгаш өске-даа материалдарны Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүле-линиң албан-езузуңу Интернет-сайтынга парлаар.

3) Эржежок чугула апарган таварылгаларда каттышкан хоойлужудулга эгелээшкннер-иниң төлөвилелин Тыва Рес-публиканың Улуг Хуралы-биле кады ажылдап кылыр талазы-биле ажылчын бөлүктөрнү тур-гузар;

4) Каттышкан хоойлужудул-га эгелээшкннериниң төлөви-лелдерин Россия Федерация-зының Конституциязының 104 чүүлүнүн 3 кезеңде доктаадып тургускан таварылгаларда, Рос-сия Федерациязының Чазаанче чорудар;

5) Россия Федерациязының Чазааның хоойлу төлөвилелин ажыл-чорудулгазының талазы-биле Комиссиязының хуралын-га Россия Федерациязының Ча-зааның түңнелдериниң болгаш албан-езузу-биле харылары-ның түңнелдерин чугаалажып турар үеде каттышкан хоойлу-жудулга эгелээшкннин төлээ-лээр болгаш кириер;

6) Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрү-не Думазыңга чугаалажып тур-да оон бүгү эртер черлеринге каттышкан хоойлужудулга эге-лээшкнни-биле кады чоруурун боттандыраар;

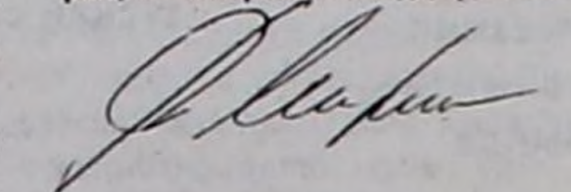
7) Тыва Республиканың Улуг Хуралының негелдезин езугаар каттышкан хоойлужу-дулга эгелээшкннериниң төлө-вилелдерин ажылдап кылыры-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле информация, ана-лизтиг болгаш өске-даа ма-териалдарны белекээр.

6. Тыва Республиканың Улуг Хуралы:

1) хоойлужудулга саналда-рын болгаш каттышкан хоойлу-жудулга эгелээшкннериниң төлөвилелдерин ажылдап кы-лыр талазы-биле саналдарны Россия Федерациязының Феде-ралдыг Хуралының Федерация

Россия Федерациязының Феде-ралдыг Хуралының Федерация Чөвүлели дээш

С.М. МИРОНОВ,
Россия Федерациязының Феде-ралдыг Хуралының Феде-рация Чөвүлелиниң Даргазы.



Чөвүлелинче чорудар;

2) Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрү-не Думазыңче оон киригени хоойлу төлөвилелдериниң та-лазы-биле түңнелдерни, тайыл-бырларны, информация, ана-лизтиг болгаш өске-даа ма-териалдарны Тыва Республиканың Улуг Хуралының албан-езузу-нуң Интернет-сайтынга парлаар.

3) каттышкан хоойлужудул-га эгелээшкннериниң төлөви-лелдерин ажылдап кылыр тала-зы-биле бо Дугуржулганың 5-ки пунктузуңуң 3-кү иштиги пунк-тузуңга дүүштүр тургускан ажылчын бөлүктүң ажыл-чорудулгазынга кириер;

4) Федерация Чөвүлелиниң комитеттериниң, комиссия-ларының негелделерин езугаар информация, анализтиг болгаш каттышкан хоойлужудулга эге-лээшкнниниң төлөвилелин ажылдап кылыры-биле холбаш-кан өске-даа материалдарны белекээр.

7. Талаларның информация кады ажылдажылгазы Талалар-ның доктаадып тургусканы үе-зинде информацияны дамчыда-рының болгаш хулээп алыры-ның аңгы-аңгы чепсек-херек-селдерин болгаш аргаларын, кол кезинде документиниң элект-ронуг шимчээшкнниниң бол-гаш саазын ажылгаас чоруктуң технологиязынга үндөйлөп бот-тандырынар.

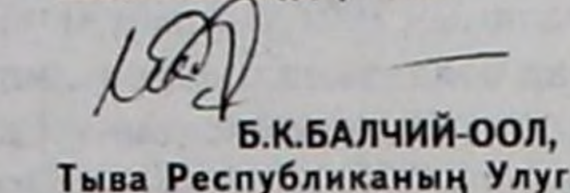
8. Бо Дугуржулгага өскерил-гени Талаларның кайызының-даа чөпшээржилгези-биле кириер.

9. Бо Дугуржулга аңаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болур болгаш оон күжүн сокса-дыр деп бодунуң сорулгазының дугайында бир Таланың өске Талаже чоруткан бижимел сагындыры ат салган хүнден эгелеп алды ай дургузунда күштүг болур.

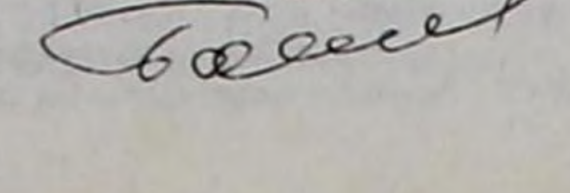
2009 чылдың декабрь 28-те Москвага ийи экзemplар кыл-дыр, кайызы-даа бир домей юридиктиг күштүг, Тала бүрү-зүңге бир-бир экзemplарны бээр кылдыр тургускан.

Тыва Республиканың Улуг Хуралы дээш

Х.Д.МОНГУШ,
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы.



Б.К.БАЛЧИЙ-ООЛ,
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы.





Чагаалар
аразындан

БАШКЫМНЫҢ ЧАРАЖЫ — СЕТКИЛИМДЕ

Мен 7-ги класска (1969-70 чылдар) өөренип турумда Эрги-Барлык ортумак шко-лазындан аныяк башкылар көжүп келген. Уругларның чугаазындан дыңнаарымга, орус дыл башкызы, Шуй чурттуг Серенмаа угбайның уруу болду. Өөнүң ээзи тыва дыл, поэзия болгумун удур-туп турган. Ам болза Өшкү-Саар Серенмааевна биле Са-рыг-оол Чалбышович Сал-чактар-дыр.

Ынчангап элээди уруглар башкыларывыстың өөредип турар эртемнеринден аңгыда, оларның кеттиниң алганын чарашсынып, кудумчуга ал-дынарын өттүнүп, «ол ыш-каш болзумза» деп бо-ла чу-гаалажыр турдус. Мен, бо-дум хуумда, башкымның дурт-сынын, кылажын, эстеп чоруур чажын чарашсынар турган мен.

Доозукчу класстарга кээ-ривиске, Б.С.Чамбыттың аялгазынга чогааткан Сарыг-оол Чалбышович башкы-выстың Өшкү-Саар Серенмаа-евнага тураскааткан «Кара чажы» деп ырызы үнүп кел-ген. Школаны дооскаш, кол-хозка комсомол комитетиниң секретары чоруур шаамда, малчыннарга агиткультбри-гадалар концерт үндүрер бис. Ол үеде Культура бажының методизи О.Делик Валерий турган. Ол мээң бээм киж. Баянист Валерий Салчакович мени: «Кара чажын» ырла-жып каалы че, керниш» — дээрге, «Кара чажы» деп ыры-ның баштайгы күүседик-чилери болган бис.

Ол ырыны күүседип ту-румда, Өшкү-Саар Серенмаа-евна башкымның овор-хевир, аязының бажыңдан ажылдап кел чорууру, хатка эстеп чоруур кара чажы, кат-тырып чоруур шырайы ка-раамга бо-ла чуруттунуп кээр.

Башкывыстың сагыш-сеткили оон-даа артык кай-гамчык чараш киж болга-нын чоокку чылдардан бээр өскерип, билип чор мен. Ол думазының 8 ажы-толун бут кырынга тургузуп, бодунуң толдери кылдыр азырап, өөредип, өглөп-башкарып чоруур — ава-дыр, ие-дир. Өөнүң ээзи чогаалчы болгаш ындыг боор, чогаалчылар аалдап кээрге, ырак-узак оруктар баарда, ыяп-ла деткичилээн турар. Ак сү-дүн-даа, эът-чемин-даа, ак-ша-тогерин-даа соңнеп чоруур.

Сагыш-сеткили чараш киж чараш чүүлче чүткүлдүг, чараш чүүлдү өскерер, чараш чүүлдү деткир.

Башкымга, угбамга аас-кежикти, ак орукту, узун на-зынны күзээр-дир мен. Баш-кымның чаражы сеткилимде ынчаар чырып чоруур.

Светлана САМБЫЙ-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«Тыва Республиканың онза байдалдар болгаш хамааты камгалалының өөредилге-методиктиг төвү» күрүнениң автономнуг өөредилге албан черин тургузарының дугайында

2009 чылдың октябрь 19 № 521 Кызыл хоорай

1998 чылдың февраль 21-де «Хамааты камгалалының дугайында» № 28-ФХ Федералдыг хоойлуга, 1994 чылдың декабрь 21-де «Чурттакчы чонну болгаш девискээрни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар дугайында» № 68-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың чурттакчы чоннун, албан-дужаалдыг кижилеринин болгаш специалистеринин хамааты камгалалының болгаш бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырында өөредилгезин организастаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың онза байдалдар болгаш хамааты камгалалының өөредилге-методиктиг төвү» күрүнениң автономнуг өөредилге албан черин тургузар (моон соңгаар – ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ).

2. Тыва Республиканың девискээринде хамааты камгалалының, чурттакчы чоннун болгаш девискээрлеринин камгалалының база сугларга дуза кадар адырында ажил-чорудулга хандырылганының талазы-биле агентилелинге:

ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ниң тургузукчузу болур;

ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ниң Уставын бадылаар болгаш ажилдап кылыр;

ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ниң күрүне бүрүткели болгаш ажил-чорудулга организастаар талазы-биле чугула юридиктиг чорудулгаларны боттандыра;

Тыва Республиканың девискээринде хамааты камгалалының, чурттакчы чоннун болгаш девискээрлеринин камгалалының

база сугларга дуза кадар адырында ажил-чорудулга хандырылганының талазы-биле агентилелин 7 штат орудун ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ниң штадынче дамчыдар;

Тыва Республиканың девискээринде хамааты камгалалының, чурттакчы чоннун болгаш девискээрлеринин камгалалының база сугларга дуза кадар адырында ажил-чорудулга хандырылганының талазы-биле агентилелин штат санынга болгаш тургузуунга өскерилгелерни тургустунган чурумга дүүштүр кириер.

3. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының ямызы хоойлужулуга дүүштүр ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ге, оон ажил-чорудулгазынга чугула, өнчү-хөреңгизин башкаар оперативтиг эргени быжыглаар.

4. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы ХК болгаш ОБ талазы-биле ӨМТ-ниң хандырылганының акшаландырышкынын Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизи езугаар тургустунган чурум-биле Тыва Республиканың девискээринде хамааты камгалалының, чурттакчы чоннун болгаш девискээрлеринин камгалалының база сугларга дуза кадар адырында ажил-чорудулга хандырылганының талазы-биле агентилелди таварыштыр боттандыра.

5. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдын күсүлдезин дээш хыналданы Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргитке дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2009 чылдың октябрь 21 № 526 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2001 чылдың ноябрь 21-де «Тыва Республиканың Национал политика, даштыкы экономика болгаш регионалдыг харылзаалар ямызының коллегиязының составын бадылаар дугайында» № 1358 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың январь 28-те «Тыва Республикада автомобиль транспорту-биле чүкк сөөртүлгезинге тарифтер тургузар Чурумну бадылаар дугайында» № 57 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың сентябрь 12-де «2003 чылда дүжүт ажаалдазының талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» № 632 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың май 26-да «Хоорай болгаш оон-даа өске суур черлеринин тудуунга чер ажыл-лалының кызыгаарларын тургузар чурумнун дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириер дугайында» № 493 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2007

чылдың июль 5-те «Тыва Республиканың девискээринде арга-арыг продукциязының хоойлуга удур саарылгазынга хамаарыштыр демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссияның дугайында» № 722 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың июнь 11-де «Тыва Республиканың Күрүне нотариалдыг контораларының болгаш чаргы чарар судьяларның ажил-чорудулга хандырылганының талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириер дугайында» № 361 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 9-та «Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те «Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыяының агентилелин болгаш оон структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 608 доктаалынга өскерилгелер кириер дугайында» № 790 доктаалын.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 12-де «Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзаа талазы-биле ямының сайыдының оралакчызының – Тыва Республиканың Автомобиль оруктарының эргелелиннин начальнигинин дугайында» №731 доктаалының күжүн чидиргенин дугайында

2009 чылдың октябрь 22 №533 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 12-де үндүрген «Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзаа талазы-биле ямының сайыдының оралакчызының – Тыва Рес-

публиканың Автомобиль оруктарының эргелелиннин начальнигинин дугайында» №731 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Ук доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 27-де «Инновациялыг программалар база төлевилелдер шилилгезинин болгаш экспертизазының талазы-биле комиссияның дугайында» № 754 доктаалынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың ноябрь 7 № 555 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007

чылдың июль 27-де «Инновациялыг программалар база төлевилелдер шилилгезинин болгаш экспертизазының талазы-биле ко-

миссияның дугайында» № 754 доктаалынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Комиссияның составын капсырылга дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

2) Комиссия дугайында Дүрүмнүн 5.2

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың ноябрь 555 доктаалынга капсырылга

Тыва Республиканың инновациялыг программалар база төлевилел шилилгезинин болгаш экспертизазының талазы-биле комиссия СОСТАВЫ

С.И.Тен – Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы – Тыва Республиканың саң-хөө сайыды, даргазы;

Б.Д.Оюн – Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы, даргазының оралакчызы;

А.А.Ли – Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының инновация болгаш инвестиция төлевилелдерин боттандыраар килдистин начальниги, харысалгалыг секретары;

К.А.Бичелдей – «Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту» күрүнениң эртем-шинчилел өөредилге албан черинин директору;

Н.А.Кадралиева – Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелиннин начальниги;

Р.В.Кажин-оол – Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының бирги оралакчызы;

В.И.Лебедев – Россияның эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тываның

пунктунун адаанда «2 ай» деп «чаңгыс ай» деп сөстөр-биле сол

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

бейдус курлавырларын комплекстиг директорунун директору (Чазаның кени-биле);

О.Д.Натсак – Тыва Республиканың эртем болгаш аныктарының сайыдының бирги оралакчызы;

Г.С.Д.Ондар – Тыва Республиканың бейдус курлавырлары болгаш сайыдының бирги оралакчызы;

С.К.Ондар – Тыва Республиканың ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының бирги оралакчызы;

А.С.Санчат – Тыва Республиканың чуртталга болгаш коммунал асылдының бирги оралакчызы;

О.М.Хомушка – Тываның күн-верситетинин эртем ажилдары болгаш делегей харылзаазының талазы-биле ректору (чөпшээрешкени-биле);

Ш.Х.Холуя – Тыва Республиканың камгалал сайыды;

Р.Б.Чысыма – Тываның эртем институтунун көдээ ажил-агый РАСХН-нин директору (чөпшээрешкени-биле);

Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп хүлээп көөр болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-те №430 доктаалынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың ноябрь 7 № 556 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2002 чылдың ноябрь 5-те «Водоканал» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин суг чедирер болгаш суг ырадыр талазы-биле хандырылганың тарифтеринин дугайында» № 835 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2002 чылдың ноябрь 26-да «Тыва Республиканың девискээринге чамдык ажил-чорудулгаларны чөпшээрээрин чурумчударының дугайында» № 886 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың октябрь 5 үндүрген «Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдары боттарының күжүн чидирген деп санаарының дугайында» № 882 доктаалының 1-ги, 2-ги пункттары;

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың апрель 21-де «Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың сентябрь 24 «Тыва Республиканың күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларының аттестациязын чорудар Дүрүмнерни бадылаарының дугайында» № 686 доктаалга өскерилгелер кириеринин дугайында» № 476 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың декабрь 23-те «Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 11-де №135 болгаш 2005 чылдың сентябрь 7-де үндүрген № 981 доктаалдарында өскерилгелерни кириеринин дугайында» №1433 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 27 «Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республиканың Хамаатылар байдалының актылар эргелелиннин (Агентилелиннин) дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 1470 доктаалынга өскерилгелер кириеринин дугайында» № 136 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 23-те «Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарында өскерилгелер кириеринин дугайында» № 624 доктаал-

биле бадылаан, «Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарында өскерилгелер кириеринин дугайында» № 882 доктаалының «Тыва Республиканың арыг ажил-агый талазы-биле агентилелдин дугайында» дугайында доктаалында 4-кү абзазында «2005 май 15-тен» деп сөстөр;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июнь 11-де «Тыва Республиканың тештирилге судтарының болгаш контораларының ажил-чорудулгаларының дугайында» № 882 доктаалының 1-ги пунктуда:

2 дугаар абзацта «турар» деген сөзгө «күрүненин» деп сөстү негизинде

9 дугаар абзацты дараазында биле илередир:

«Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 16-да «Таарымчал чаагайжыткан чурттаар оран-сыйаның хамаатыларынга» деп му-жүдөр национал төлевилелди Тыва Республиканың иштинге боттандыраары Республиканың Тудуг, чуртталга ажил-агый ямызының тургузуу-ру болгаш Тудуг, чуртталга ажил-агый ямызының федерал чагырга органнары база тус чер органнары-биле кады ажилдаары Дүрүмнүн дугайында» № 18 доктаалында 10 дугаар абзацта «2006» деген сөзгө «2005» деп сан-биле солур.

3. Ук доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

«2009 чылда Тыва Республикага Игил чылы» республика тускай сорулгалыг программаны бадылаар дугайында

2009 чыл декабрь 5 №599 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «2009 чылда Тыва Республикага Игил чылы» республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаар.

2. Бо доктаалдын күсүлдезин контроль-

даарын Тыва Республиканың Чазаның парадының комплекстиг социал-экономиктик хөгжүлдө эргелелинге дагдыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

дыр-оол КАЛЧАН,

солунун хоочун журнализи

БОДУМ ЧООНГАН МЕН» ДЭЭШ...

ун бир-ле дээди өөренип а, хой-хой нациялар-ээлери — кымнарны да чок дээр боор: буттар, орустар, тыва-аң бир сонуургаарым, ыксаарым кижилер бар. а айтырарымга: «Але- — дээш, оон ыңай ай-бар бе дээниг менче йгап алган каттырып ижи.

д чурттап турган орээ-бо-ла келир: арай чаас-ап, бисти эш-өөрзүнүп ирлиг боорга, бис база бо-ла чугаалажып, берген турар бис.

Петропавловск-Кам-н мында өөренип кел-ум бодум коряк кижиле ажилымыс — ини аңнаар, балыктаар. Бо е черинде чаңгыс — тоң коряк мен. Мээң дылым-редилге черинде билир ок. Ынчангап силер-ок чоок таныш-корүш ап чо-ки мен

«Шынның» 85 чылынга

чугаа- ону аажок деткип, ып, хөөрежип чоруур дугурушкан бис.

гу таныжып, чугаала-геш, ону Алексей Ни-а Лахтой деп адаарым лдывыс. Ынчан ССРЭ-аттар Човүлелиниң дар-ексей Николаевич Ко-урган чүве. Ынчангап у «Эш Косыгин» — дээ, аажок таарзынар, баш-п, хөрөөн-даа соктагы-ки болгай.

сей Лахтой — аажок аңныг, оон арнындан рүг ыравас деп чугаалап ол — уран чүүлдүң хөй-үлделериниң киржик-чуредды. Москвага бол-чурттуң уран чүүл кө-ринге ийи удаа кириш-

рь 7 чоокшулаан. Ок-воллюциязының улуг ба-ынга белеткел ажал-акталган. Аажок солун малыг концерт-даа бе-концертте база киржиң, оннуң аас чогаалындан ндүнү ында күүседип и Алексей Лахтой биске п, ол концертче бисти даа...

дилге чериниң улуг за-шыгырт долу. Кандыг ылыгларны ында чок консерватория дооскан-ин бар. Аажок солун тти корүп, сонуургап уста, чарлакчы кыс эрни эдеришкен, сие-ү нүп олур оң. Таныш ас: «Лахтой-ла-дыр!

рттуң уран чүүл көрүл-иң ийи дакпыр кир-и, колдуунда-ла оксан инче чоок чурттап чо-ряк улустуң огу Алек-кой — деп чарлапкан ол ийи холун хөрөөн-р туткап, залче ээлдээ-өгөйгөш, бодунуң ды-л күүселдезин эгеледи. ылың билер чаңгыс-даа алда чок! Кезек ыт чок олурган көрүкчүлөр пимээрпег эгеледилер. А кчивис ону-даа тоор чок ланып-ла тур. Залда ко-ер каттыржып эгелзөн, нда адыш часкаашкын-елзөн. Чок, Лахтой ону-рекке албайн, күүсел-аткы-биле холуушаан, лап-ла тур оң. Зал шуут

каткы-биле долган, а Лахтой залче холу-биле айтып алгаш, аажок каттырбышаан (харын-даа далар чыгыс каттырып), күүселдезин арай деп-ле төндүр-дү эвеспе. А Лахтойнуң чүнүң дугайын чугаалап турганы, чүге ыңча дыка каттырганы кымга-даа билдинмес болуп арткан. Ону кымдан-даа оон айтырбаан.

Байырлал хүннери-даа адак-талган, өөредилгениң бачым хүннери эгелзэн. Коряк эживис Лахтойнуң ол күүселдези бисти база орай дүвүредипкен: чүнү чугаалап турган кижилер боор ол, чүге залче салаазы-биле айтып алгаш далар чыгыс каттырды ол?

Арай эпчок-даа болза, оон ол күүселдезиниң дугайын оон бодундан черле айтырып көөр-дүр деп бодал мээң хөрээмден үнмөстзөн.

Бо-ла болгай, ыңдыг үе ме-нээ таварышты: коряк эживис Алексей Лахтой комнадывыс-тың эжиин ажыдыпкан, бисче хүлүмзүрүп алган көрүп тур оң.

— Кир, кир, Алексей Нико-лаевич, бо чоокта шуут көзүл-бестзөн кижилер болгай сен. Хөө-реп олур че — деп чугааже ону чаладым оң.

— Силерге сонуургадыптар хире чүве-даа чок ийин — деп, чугаазың ол шала хөглүг эвес аян-биле эгеледи.

— Байырлал концертинге чо-раан болгай силер, силерни көр-дүм, өөрүп турдум. Ынчалза-даа... — дээш, чугаазың ол улам-чылады. — Мээң коряк дылым-ны билер кижилер залда чок деп билзимзе-даа, күүселдемни олар кочулаан хевирлиг боорга, бо-дум чоонган мен дээш оларны шоодуг дылы-биле сылба берип-кеш, бодум база сеткилим хан-гап, аажок-ла каттырган мен.

— Оон чүү болу берди ыңчап, сээң күүселдеңи кым-даа бил-бээң-не болгай? — деп айтыр-дым.

— Билбээң деп чүн боор: чер-ле чүнү чугаалап, далдыр кат-тырып турар кижилер боор бо дээш, концерттин башкарыкчы-ларының бирээзи диктофонга бижилип алгаш, коряк дыл билер кижиге очулдуртуп алган болган. Оон чорза-чорза, удур-тулгага чеде берген. Декан мени келдиргеш, мээң-биле шыңгыс чугаа кылды.

— Эки-ле билбедим, Алеша, чүнү чугаалап турган кижилер сен ыңчап?

— Ам дыңна. Кижиниң күү-селдезин (дыл билбес хире-зинде) ыңчаар кочулап каттыр-жыр боор бе? Меңээ эпчок апарган, ыңчангап бодумнуң дылымга мынча дээн мен:

— Чүге каттыржып, мени кочулап олур силер? Мелегей-лер-дир силер, бодуңарны боду-ңар кочулап, каттыржып олура-рыңар ол-дур. Культура чогу-ңар, чамдык чоннарның дылын хүндүлөп билбизер көстүп тур ышкыжыл. Ынчангап мен си-лерни кочулап, бак сөглөп тура-рым бо, а силер мээң дылымны билер эвес силер. Мелегейлер-дир силер — дээш, доозуп каа-ным ол.

— Харын-даа чаңгыс коряк кижилер боорунга чүгээр болганы ол-дур, Алеша. Бодамчалыг бо-луп көр, чаңгыс коряк сен эвес болдур сен ийин, Алексей Ни-колаевич — деп чагып-сөзүңүстү аңаа чугааладымыс.

ЧОРГААРЛАНЫП ЧОРУУР БИС

Бистиң Бажың-Алаак сумузу салым-чаяанныг кижилер-биле байлак: хөөмей-жилер, ыраажылар, чогаалчылар.

Уруглар чогаалчызы Ко-маадыр Дуган-оолович Ооржак дириг чораан болза, 70 харлаар турган. Ол 1939 чылдың чазын Чадаанага төрүттүнгөн, 1959 чылда ортумак школаны доос-кан. 1962 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскап, Тандының Кызыл-Арыг, Чөөн-Хемчиктин Хайыракан школа-ларына башкылап чораан. Ба-жың-Алаак ортумак школынын-га ол 1963 чылда ажылдап чедип келген.

К.Д.Ооржак уругларга би-жээн шүлүктөрин «Хадыр-Сарыг» деп ат-биле 1986 чылда чырыкче үндүргөн. Уругларга езулуг мөңгө белек-тир ол. Чогаалчының «Чайлаг-Хемде» деп шүлүүн номчааш, ол совет үе турар шагда Арыг-Бажы фермазының «Чайлаг-Хемче» көжүп турары каракка ол ол-чаан чуруттунуп келир. Суурну таварып, школа чоогундан кө-жүп эртер турган. Хөй маши-наларда чүдүргөн өглер, сүргөн хөй мал-маган хүнзедир эртип кээр чүве-ле болгай. Улуг-бичи улустуң чугаазы-ла ол: «Бөгүн ферма көжүп турар».

Комаадыр Дуган-оолович бистиң школаның «Баштайгы базым» деп чогаал бөлүүнүн үн-дезилекчизи болгаш удуртук-чузу чораан. Ынчангы ол бөл-гүмнүн киржикчилери соонда барып уран чүүлдүң, культу-

раның ат-сураглыг кижилери болгулаан.

Баштайгы ному чырыкче үнгөн соонда, ол тоолдар, чечен чугаалар чыныдызын белеткеп турган. Оон уруун эки билер болгаш чогаалчының архивин көөр аргалыг болган мен. Чогаалчының 65 харлаанынга тураскааткан кезээ эрттирер деп белеткенип турувуста, ол меңээ ачазының улуг, кылын блокнотун, кыдырааштарын ап берген. Чогаалчы башкының холунуң үжүүнүң чаражып. Оон чырыкче үнмээн шүлүктөрин номчудум. Шүлүк бүрүзүнүң адаанда хүнүн, айын, чылын демдеглеп каан. Башкының ол ажылдарын уруглары ам чы-рыкче үндүрер дээш белеткеп турар улус.

Кырган-ачазының чогаалчы салым-чаяанын уйнуу Доржу дөзөп алган. Эрткен чылын би-чии уруглар аразында болуп эрткен «Уруглар Тыва дугайын-да» деп мөөрейге киришкеш, «Эң бичии киржикчи» деп атка төлөпиг болуп, тускай шаң-налды алганы өөрүнчүг.

База бир чоргааралымыс — журналист, чогаалчы Валерий Севилбаевич Шаравии. Оон 80 харлаанынга тураскаадып, «Че-димчелиг, чечен сөстүг чери-вистиң чоргааралы» деп ном делгелгезин, чогаалчының ном-нарының допчулалын Бажың-

Алаактың уруглар библиоте-казы эрттирген.

В.С.Шаравииниң кады то-рзэн дуңмазы Шарс Севилбаа-евич, оон оонүң ээзи Анна Алек-сандровна Монгуштар сумунуң библиотекаларынга «Салым-чолдун шорааннары» деп ному-нуң 1, 2 дугаарларын чогаалчы-ның оонүң ээзи Татьяна Иван-овнаның даалгазы-биле белекке бергенинге дыка-ла өөрзөн бис. Кайгамчык солун номну улус дыңнажып каапкан, библио-текага кээп, оочурлап номчуп турар.

Ном делгелгезинде В.С. Шаравииниң 1998 чылда үнгөн «Сеткилимниң аккыр чечээ» деп шүлүктөр чыныдызы, «Шын» солунга парлаттыңан «Чамзы камбы», «Тайзы басса» деп чогаалдары база чогаалчы-ның бодунуң дугайында солун-нарга үнүп турган чүүлдер дел-геттиңен.

«Бодалдарым сыдым
дүрүң чеже тыртып,
Бодаралдың адың
туткаш олуруптум.
Сеткилимниң аккыр чечээң
белек кылдыр
Черим, чоңум нүцүңге
сөңүзүр дээн мен»

деп, ол шүлүктөп каан. Ын-чангап бажың-алаакчылар аңаа чоргаарланып, оон чогаалдарын бедии-биле үнелеп, номчуп чо-руур бис.

Галина ОНДАР.
Чоон-Хемчик кожуун.
Бажың-Алаак суур.

Уран чүүлдүң хоочуну

ЫРААЖЫ-ДАА, СПОРТЧУ-ДАА...

Мөңгүн-Тайга кожуунуң культура амыдыралында солун чүүлдер удаа-дараа болуп турар.

Чижээлээрге, Тыва Респу-бликаның культуразының алдар-лыг ажылдакчызы Ульяна Хертектиң 50 харлаан юбиле-инге тураскааткан «Ынак чо-нум чүдөн эргим, ырым чүглзэн Мөңгүн-Тайгам» деп чогаа-дыкчы кезээзиниң эрткени онзагай болган. Ыраажының күүсеткен ыры бүрүзүн көрүк-чүлөр адыш часкаашкыннары-биле уткуп турган. Ылаңгыя чаңгыс чер-чурттуглары шүлүк-чүлөр болгаш композиторлар Чүлдүм-Сүрүң Хомушку, Сал-чак Молдурга, Олег Тюндешев, Калбак-оол Салчак, Галина Мунзук, Надежда Ондар олар-ның ырларын ырай бээрге, кө-рүкчүлөр ылым-чылым барып, таалап дыңнап, бирде кады ыраажы-даа оорлар-ла.

Хоочун культура ажылдак-чызының чогаадыкчы кезээ-зинге кожуунда уругларның уран чүүл школазының чанын-да 22 кижилер киржикчилиг орус улустуң хылдыг хөгжүм ор-кестри (удуртукчузу Тыва Рес-публиканың культуразының ал-дарлыг ажылдакчызы Калбак-оол Салчак) ырларны үдеп, орус-тыва аялгаларны ойнап, чонга бараан болган. 1985 чыл-да тургустунган ук оркестр —

Ульяна Хертектиң артист амыдыралы-биле тудуш, оон-биле кады-ла Тываның янзы-бүрү булуңнарын эргий кезип каапкан республикада ховар оркестр.

Улуг орус чогаалчы Н.Го-гольдун «Кадайланышкын», «Ревизор» деп шиилеринден үзүндүлөрдө херэжжен маадыр-ларның рольдарын Ульяна Хертек кайгамчык солун, ча-раш, оюн-баштак, өөредиглиг кылдыр ойнап көргүскени залда чыылган чоннуң хөглүг каткы-зы, дыңзыг адыш часкаашкын-нары-биле хүлээп алганы — рольдарның чедишкениниг болганының бадыткалы-дыр.

Ульяна Даржаевна чүгле чараш үнүг ыраажы эвес, ол — режиссер, спортчу, салым-чаяанныг удуртукчу. Оон ава-ачазы 10 ажы-төлдүг. Адазы — ыраажы, иези — уран-шевер. Ульяназы беш харлыында-ла сценаже бир дугаарында үнгөш, «Май 1 делгезин!» деп шү-лүктү номчаан. Оларның өг-бүлезин чаңгыс чер-чурттуг-лары «Ыраажы Хертектер» дижир. Шынап-ла, олар пупу-тузу ырааар. Улуг акызы Ху-нан-Кара Хертек «Херэжженге йөрээл» Салчак Молдурганың

сөзүңге бижээн ырызын дуң-мазы Ульянага тураскаадып байыр чедирип күүсеткен. Ол 60 хар ажа берген-даа болза, көрүкчүлөр сценадан дүжү-рүксевейн, «ам бир ырыдан» деп дилеп турган.

Культураның хоочун алдар-лыг ажылдакчызы Намгай-оол Адыг-оол бодунуң чогааткан шүлүүн Ульяна Хертекке турас-каадып номчуп берген. Изиг-соокта-даа, шуурган-хаттыгда-даа кады концерт-оюн көргүзүп чоруп турганын ол сактып чу-гаалаан.

Школачы чылдарында-ла Ульяна Хертек чаңгысклассчы эштери-биле стол теннизин сонуургап, өөренир столдар кырынга сетка кылдыр ном-нары салып алгаш, ойнап тур-ган. Ол олчаан стол теннизинге сонуургалын салбаан, 1979 чыл-да республика чемпиону болган. Оон аңгыда ол хол бомбүүнүң, баскетболдун командаларының кежигүнү болуп ойнап, төрзөн кожуунуң адын бедии-биле тудуп келген.

Юбилейлиг кезээге чыыл-ган чоңу У.Д.Хертекке өөрүп четтиришкениниң чылыг сөс-терин чугаалап, моон соңгаар-даа чогаадыкчы чедишкени-нерни күззөн.

Надежда ШУЛУУ-МААДЫР.
Мугур-Аксы суур.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

ПАР ЧЫЛЫ-БИЛЕ БАЙЫРЫҢЫС

Бис Амур облазының Благовещенск хоорайда дээди өөредилге черинде өөренимшаан, ажилдап турар бис. Ыпчангаш чончу «Шын» солунувус дамчыштыр ада-иевиске чоон чүк календары-биле ам үнөр Пар чылы-биле байырың чедирип көрээлинер.

Бистиң ынак ада-иевис Монгуштар — Чадаана хоорайның арга-арыг ажил-агыйында үр чылдарда үр-түңнелдиг ажилдап чоруур хундүлүг кижилер. Ававыс Елизавета Балчын-маевна — кадрлар килдизинде, ачаавыс

Николай Ламаевич Монгуш — ажил-агыйының кол механиги. Оларның уян-чылыг сеткилинге таалап, чымчак, угаадыгыг сөстөрүнге кижиттинип, бистер дээш сагыш човаашкынынга бүргедип, Тывавыстан ырак черде өөренип, чурттап чор бис. Чуртталганың шын оруунун айтыкчылары болган ада-иевиске черге чедир мөгейип, четтиргенивисти болгаш ынаавысты илерепп, өөрүшкүлүг узун назынны, уруглары болгаш уйнуктары бистерни ам-даа өөртүп чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис.

Благовещенскиде уруглары Айыраана, Богдан, керни Долаана база чаптанчыг уйнуу Начындан.

АУКЦИОН ЭРТТИРЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитети дыштанылга, туризм, кадыкшыл быжыглаар күш-культура болгаш спортчу ажил-чорудулгага, аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорудар сорулгалыг рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраарыга арга-арыг участоктарын хөлезилээр керээни чарарына эргени садар талазы-биле аукционну эрттирериниң дугайында дыңнадып тур.

1. Садыглажышкынның хевири: аас-биле садыглажышкын аукциону.

2. Аукционнун организатору: Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле

күрүне комитети.

Адреси: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 7, арга-арыг ажил-агыйы болгаш арга-арыгларны болбаадырадыры.

Телефону: 8 (394-22) 6-19-18, факс: 6-11-94, E-mail: gk117@nxt.ru

3. Аукционнун чүүлү: арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чарарына эргени садар: дараазында аукцион единицаның талазы-биле дыштанылга, туризм, кадыкшыл быжыглаар күш-культура болгаш спортчу ажил-чорудулгага, аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорудар сорулгалыг рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраарына:

А/ч №	Арга-арыг участогун кадастр дугаары	Турар чери Арга-арыг ажил-агыйы	Участок а/а а/ч	Квартал-дың/үзүп берген кезээниң №	Шөлү, (га)	Аңгылаарына чөпшээрэн хевири	Аукционнун чүүлүнүн эге өрттээ (аренда төлөвириниң эге хемчээли)	Долаа акшаның түнү
1.	17:11:1301001:57	«Тожу арга-арыг ажил-агыйы» КБ	Тоора-Хем	124/35	1,0	дыштанылга, туризм, кадыкшыл быжыглаар күш-культура болгаш спортчу ажил-чорудулгага аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорудар сорулгалыг рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраарына	13 577,0	13 577,0
2.	17:11:1301001:58	«Тожу арга-арыг ажил-агыйы» КБ	Тоора-Хем	124/35	1,0	дыштанылга, туризм, кадыкшыл быжыглаар күш-культура болгаш спортчу ажил-чорудулгага аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорудар сорулгалыг рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраарына	13 577,0	13 577,0
3.	13-2010-01	«Шагаан-Арыг арга-арыг ажил-агыйы» КБ Ак-Дуруг	5-8,	17-20	9435,0	аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорударына	15 672,16	15 672,16
4.	14-2010-01	«Шагаан-Арыг арга-арыг ажил-агыйы» КБ Ак-Дуруг	97-100,	106, 107	7384,1	аңныыр ажил-агый болгаш аңнаашкын чорударына	12 265,68	12 265,68

Арга-арыг участогунга аар-берге чүве тургуспаан, аңгылаарына кызыгаарлаашкын тургуспаан.

4. Аукционга киржиринге чагыгларны кириер чери, кириер хуусааның эгези болгаш оон доостуру:

Аукционга киржиринге чагыгларны дараазында адреске кириер: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 7, 2010 чылдың февраль 18-тен 2010 чылдың март 17-ге чедир ажилдаар үеде хүлээп алыр.

5. Аукционну эрттирер чери болгаш ай-хүнү: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 7, 2010 чылдың март 25-те 14.00 шакта (тус черин үези).

6. Албан-езуунун сайтызы: аукцион дугайында документацияны Интернетте алба-езуунун сайтызында салган: «www.gov.tuva.ru».

7. Аукционнун базамы: аукцион чүүлүнүн эге өрттээден 5 хуузу (чылда аренда өрттээниң эге хемчээли).

8. Аренда керээзин чарар хуусааы: арга-арыг

участогун хөлезилээриниң керээзин аукцион протоколунга ат салган хүнден эгелеп он хонук дургузунда чарар.

9. Баш удур төлөвириниң болгаш ону кириер чурумунун дугайында медээлер: аукционга киржиринге 2010 чылдың март 17-ге чедир хуусаада аукцион таварыштыр садып алыксап турар аукцион чүүлүнүн эге өрттээден 100% хемчээлдиг баш удур төлөвириниң аукционнун организаторунун агар санынче албан шилчидер:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701046164, КПП 170101001,
р/с 40302810800000000002 ГРКЦ Национал банк ТР,
Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001.
«Төлөвириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржири дээш баш удур төлөвир» деп албан айтыр.

10. Аукционга киржириниң дугайында долу медээни база документацияны аукционнун организаторундан билип ал болур силер — 8(39422) 6-19-18 (харылзажыр кижиге — Татьяна Михайловна Ананьина).

Юбилейинер-биле!

Ажы-төлүмнүн адазы, кады чурттаан эжим Сергей Докпакович КУУЛАР январь 25-те 55 харлаар. Юбилейин таварыштыр ачаавыска быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күзөп ор бис.

Хып дээн чалыы назынында «Ак-Чыраа» совхоз минин Борбак-Арыг чурттуг оол трактористеп чедирген. Совхозувусту тургусчуп, ак сеткилдиг ажилдап аңнаашкын чорудар сорулгалыг рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраарына арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чарарына эргени садар талазы-биле аукционну эрттирериниң дугайында дыңнадып тур.

Өөпүң ишти Чечек Чалзыповна, ажы кожалары

Төрүттүнген хүнүңер-биле!



Бистиң уруувус Айгуль Касьяновна МОНГУШ бо хүнүңерде 18 харлап турар. Ол амгы үеде Новосибирскиниң университетиниң филология тединиң ийи дугаар ку өөренип турар. Уруувуска төр хүнү-биле байыр чедирип, каң дег кадык күзевиле, дараазында оду бараалгаттывыс.

Аяс дээрде чайнап чоруур хүнүм,

Орай кежээ чырып чоруур айым-

Дүмбей дүне чайнап чоруур сылды

Чуртталгамның дөзү болган чечээм-дир сен,
Эдим-кежим чылдып чоруур чүрээм-дир сен,
Хөрээм долдур тынып чоруур агаарым сен,
Шылай бээр мен, сорук кириер күжүм-дүр сен,
Муңгаралды солун кааптар өөрүшкүм сен,
Авазының, ачазының эрге-чассыг уруу-дур сен,
Бурган башкы биске сөңнээн белээ-дир сен.

Ада-иезин

ЧАГЫГЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫ

Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балык талазы-биле күрүне комитети балык организациялардан болгаш хууда сайгарлыкчы 2010 чылда балык тударының керээлерин чарар олардан чагыгларны хүлээп ап турарын дыңнадып турар.

Чагыгларны хүлээп алыр адрес: Кызыл Московская кудумчузу, 2 «а», ТР-ниң Аңныыр балыктаашкын талазы-биле күрүне комитети Көдээ ажил-агый болгаш аңы-чөм яамызының 1-ги каът).

Чагыгларны кириериниң хуусааы—бо ч парлаан хүнүңден 15 хонуктун дургузунда.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Хакасияның экономика, статистика болгаш хоойлу колледжизиниң Максим Алексеевич ДОБ 2007 чылдың июнь 30-де тывысканы СБ 5 дугаарлыг дипломунун читкенин барымдаалап, чок деп санаар.

Хөй чүве чугаалавас кижилер эки улус ол-дур.

Шекспир.

Бөдүүн арга-биле чедип ап болур хире чүүлге кажан-даа нарын хөделишкенин, базым кылба.

Эрих Мария Ремарк.

Чуртталганың утказы чүдөл? Өскелерге бараан болуп, эки чүлдери кылыры.

Аристотель.

Бодалдар

Чуртталганың ыды

дери—чүгле ажил-хе

Г.С

Сагыш-сеткилден

чуртталга, чүректин

шынчызы, өөрүшкү, и

ынакшыл—езулуг бай

дур.



ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлөтпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш каттап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8560. Чагыг 6. Номериң парлагаже дужаганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОА О Банк "Т. Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдыл массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» со чылдың май 14-те эде бүртүккэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 317. ТР-ниң «Тываполиграф» Курүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңа болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторла харыылаар.